



МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (102)

Астана
2023

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

- СЫДЫҚОВ**
Айбек Жексеналыұлы – PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
- ИБРАЕВА**
Ақмарал Ғосманқызы – алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- ТАЙМАҒАМБЕТОВ**
Жәкен Қожахметұлы – ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- САМАШЕВ**
Зайнолла Самашұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- АЙМҰХАМБЕТ**
Жанат Әскербекқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- ҮМІТҚАЛИЕВ**
Ұлан Үмітқалиұлы – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- МЕРЦ**
Виктор Карлович – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- ЖАБАҒИН**
Мақсат – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- БИҒОЖИН**
Ұлан Зейноллаұлы – PhD докторы (Қазақстан)
- САБИТОВ**
Жаксылық – PhD докторы (Қазақстан)
- ДЮПЮЙ**
Пауло – PhD докторы (Қазақстан)
- ҚАРА**
Әбдуақап – доктор, профессор (Түркия)
- ШАМИЛЬОГЛУ**
Юлай – PhD, профессор (АҚШ)
- АЙТПАЕВА**
Гулнара Амановна – филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
- РАДИВОЖЕВИЧ**
Мильяна – PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

- Aibek Sydykov** – Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
- Akmaral Ibrayeva** – Deputy chairman of the editorial board, Doctor of historical sciences, professor, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan (Kazakhstan)
- Zhaken Taimagambetov** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Kazakhstan)
- Zainolla Samashev** – Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
- Zhanat Aimukhambet** – Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
- Ulan Umitkaliev** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Victor Merts** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Maxat Zhabagin** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Ulan Bigozhin** – PhD (Kazakhstan)
- Zhaxylyk Sabitov** – PhD (Kazakhstan)
- Paula Dupuy** – PhD (Kazakhstan)
- Kara Abdulvahap** – Doctor, professor (Turkey)
- Uli Shamiloglu** – PhD, professor (USA)
- Gulnara Aitpaeva** – Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
- Radivojevic Miljana** – PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
ҚАРА Әбдуақап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Этнология / Ethnology / Этнология

Тоқтабай А.У. Қазақстан территориясындағы суландыру жүйелерінің пайда болуы және дамуы

Toktabay A.U. Emergence and development of systems of irrigation in the territory of Kazakhstan

Тоқтабай А.У. Возникновение и развитие систем орошения на территории Казахстана.....7

Елкей Н.Н. Ұлттық құндылықтарымызды сақтау - ұлттық бірегейліктің негізі

Yelkey N.N. Preservation of national values is the basis of national identity

Елкей Н.Н. Сохранение национальных ценностей - основа национальной идентичности.....19

Музейтану / Museology / Музееведение

Ибраева А.Г. Музей ісінің теориялық-әдіснамалық мәселелері

Ibraeva A.G. Theoretical and methodological issues of the museum affairs

Ибраева А.Г. Теоретико-методологические проблемы музейного дела.....33

Археология / Archaeology / Археология

Ребекка С. Робертс. Археологиядағы микроорта қалдықтары: фитолиттер мен фекалді сферолиттер және оларды Қазақстанның археологиялық қабаттарындағы адам мен қоршаған ортаның әрекеттесуін зерттеуге қолдану

Rebecca C. Roberts. Micro-environmental remains in archaeology: phytoliths and faecal spherulites and their application for the study of human-environment interactions in archaeological sediments in Kazakhstan

Ребекка С. Робертс. Остатки микросреды в археологии: фитолиты и фекальные сферолиты и их применение для изучения взаимодействия человека и окружающей среды в археологических отложениях Казахстана.....48

Дәрменов Р.Т. Оңтүстік Қазақстан тұрғын үйлеріндегі халық сәулет өнерінің құрылыс материалдары мен конструктивтік әдістері

Darmenov R.T. Construction materials and constructive methods of folk architecture in the dwellings of South Kazakhstan

Дәрменов Р.Т. Строительные материалы и конструктивные приемы народной архитектуры в жилищах Южного Казахстана.....68

Қасенәлі А., Есен С., Мұсырманқұл П., Қызырхан М., Сералиев А. Ұялы қорымында 2023 жылы жасалған зерттеу жұмыстарының алғашқы нәтижелері

Kassenali A., Yessen S., Musyrmsnkul P., Kyzyrhan M., Seraliev A. The first results of research on the Uyaly necropolis in 2023

Қасенәлі А., Есен С., Мұсырманқұл П., Қызырхан М., Сералиев А. Первые результаты исследований 2023 года на некрополе Уялы.....80

Трещёва С.П. Орталық Қазақстандағы металл өндірісінің тарихы

Trescheva S.P. The origins of big metal in Central Kazakhstan

Трещёва С.П. Истоки большого металла Центрального Казахстана.....92

Филология / Philology / Филология

Шауенова Г.Ә. Абай шәкірттерінің публицистикалық шығармашылығының жанрлық сипаты мен ерекшеліктері

Shaunenova G.A. The genre nature and features of the publicistic work of Abay's disciples

Шауенова Г.А. Жанровые черты особенности публицистической деятельности учеников Абая.....106

Бектұрсын А.С. Халық ертегілеріндегі есімдерге филологиялық және этнографиялық талдау

Bektursyn A.S. Philological and ethnographic analysis of names in folk tales

Бектұрсын А.С. Филологический и этнографический анализ имен в народных сказках.....116

Біздің музей / History of our museum / История нашего музея

Ибраева Г.Б. С. Сейфуллин музейі: өткені мен бүгіні

Ibraeva G.B. S. Seifullin museum: past and present

Ибраева Г.Б. Музей С. Сейфуллина: прошлое и настоящее.....129

Рецензия / Review / Рецензия

Жайлыбай Д.Ж., Әшім Б.Ә. Далаева Т.Т., Султанғалиева Г.С. Визуальная антропология новой социальной истории Казахстана XIX – начала XX вв. (Алматы, ИД «Жибек жолы», 2022. 240 с.) монографиясына БУКРЕВЬЮ.....136

FTAMP 03.61.91

Елкей Н.Н.¹

¹Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
Астана қ., Қазақстан
¹e-mail: muzlife.nbek@mail.ru

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫМЫЗДЫ САҚТАУ – ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа. Мақала қазақтың дәстүрлі мәдениеті бағытында жазылды. Тарихымызда маңызы бар ұлттық құндылықтарымызға тарихи сипаттама беріліп, тарихи-этнографиялық талдау жасалды. Әрбір мемлекеттің өркениеттілігін оның мәдени мұраға деген көзқарасына қарай танып-бағамдауға болады. Өз еліңнің мәдени мұрасына ұқыпты қарау мен басқа мәдениеттің құнды элементтерін қабылдау – адамзат өркениеті дамуының сара жолы. Қазақтың мәдениетін танытатын мол мәдени мұраларымыз жетерлік. Қазақ халқын әлем халқына ғажап халық екенін танытып тұрған, ол біздің ұлттық құндылықтарымыз, салт-дәстүр, әдет-ғұрып пен мәдени мұраларымыз, тіліміз және ұлттық қолөнер мен ұлттық киімдер, ұлттық тағамдар, ұлттық ойындар. ЮНЕСКО-ның Адамзаттың рухани мұрасының көрнекті тізіміне енген ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарымызға қатысты элементтер қарастырылды. Мәселен, Наурыз, күсбегілік, айтыс, киіз үй, қазақтың дәстүрлі домбыра, күй өнері, Қорқыт ата мұрасы, қазақ күресі, ортеке биі, тоғызқұмалақ, асық ойыны, қазақ жылқысы секілді салт-дәстүрлерге қатысты тарихи-этнографиялық мәліметтер молынан берілді. Сонымен қатар, белгілі қазақ мәдениетін зерттеуші этнограф-ғалымдарға тоқталып, олардың еңбектері де қарастырылды.

Кілт сөздер: салт-дәстүр, материалдық емес мәдени мұра, ұлттық мәдениет, фольклор, этнограф, құжат, құндылық, өркениет.

Кіріспе

Үстіміздегі жылдың 17 маусымы күні Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Түркістан қаласында өткен «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші Ұлттық құрылтай отырысында

сөйлеген сөзінде «Қазір кез келген елдің ықпалды болуына ұлттық брендтің әсері мол. Сондықтан оның танымалдығын арттыра түсу керек. Ол үшін бірыңғай дизайн-кодты, ортақ стандартты сақтау өте маңызды. Нышандарымыз бірегей

ұлттық кодымызды нақты әрі айқын көрсетуі керек» деген еді. Расында, сан ғасырлық тарихымызды айтқанда халықпен бірге біте қайнасып, күнделікті өмірінде маңызды рөл атқаратын ұлттық құндылықтарымыз жетерлік. Соның бірі – қазақтың дәстүрлі мәдениеті десек қателеспейміз.

Ата тарихымыздың бет бейнесін, жүріп өткен жолы мен шежіресін ақтарып қарасақ, қазақ қоғамында рухани және материалдық мәдениеттің нағыз үлгісін ұштастырған материалдық емес мәдени мұраның орны ерекше. Материалдық мәдени мұраға қарағанда көзге көрінбейтін, бірақ адамзат баласының рухани өміріне нәр беретін материалдық емес мәдени мұраның назардан тыс қалып жатқандығы жасырын емес. Халықаралық деңгейде осы мәселеге дер кезінде қозғау салған ЮНЕСКО ұйымының рөлі зор. Дүниежүзінде саны аз қаншама елдер күн санап өздерінің рухани құндылықтарынан айрылып, жер бетінен жойылып кетіп жатыр. Тарихтан белгілі, кешегі тоталитарлық кезеңде тұсауланған біздің рухани өміріміздің жай-күйі де небір қиындықтарды бастан кешірді. Тәуелсіздік алып, тарихымыз, мәдениетіміз түгенделе басталған тұста халқымыздың мол материалдық және рухани мәдени мұраларын ескере бастадық. Өйткені, өткенімізді білмей, келешекті бағдарлау қиын екендігін сездік. Ұлттық құндылықтарды сақтау – ұлт болып қалыптасуымызға, ұлттық болмысымызды айқындауда маңызды екендігін түсіндік.

Қазақтың тарихын, мәдениетін түгендеуде жүзеге асқан мемлекеттік бағдарламаларды атап өтуге болады. Мәдени мұрамызды сақтау мен табысты пайдалану үшін ұйымдастырылған «Мәдени мұра», «Халық тарих

толқынында» атты бағдарламалар тәуелсіздік алған уақыттан бері табысты нәтиже көрсетіп, халқымызды дүниежүзілік маңызы бар тарихи құндылықтарымызбен қауыштырды. ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласы да қазақ тарихын өркениеттік тұрғыдан саралаудың айқын жолын көрсетіп берді.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақала материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы Конвенция шеңберінде орындалды. Қарастырылып отырған тақырыптың ашылуына, алға қойған мақсат және міндеттерімізді жүзе асыруда қазақтың дәстүрлі мәдениеті жөнінде жазылған еңбектер басшылыққа алынды. Әсіресе, Ә. Марғұлан (Шығармалары, 2007), Ө. Жәнібеков (Таңдамалы шығармалар жинағы, 2011) секілді ғалымдардың қазақ этнографиясы төңірегінде жазған еңбектері мақаланы жазуда басты бағыт-бағдар болды. Сонымен қатар, қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары жайлы жазылған С.Әжіғали, Ә. Нысанбаев, Б. Жұмабайұлы, К. Сахарбаева, Ә. Сәдуақасұлы және т.б. зерттеуші-ғалымдардың еңбектері пайдаланылды.

Мақаланы жазу барысында кеңінен танымал кешенді және жүйелеу тәсілдері қолданылды. Тақырыптың әралуан бағытта өрбуіне байланысты кей жерде салыстырмалы-типологиялық, салыстырмалы-тарихи әдістер қатар жүргізілді. Себебі, алдымен тарихи-мәдени элементтерді бір-бірімен салыстырып, оның мәдени мұра тізіміне енгізілу мерзіміне, тарихи маңызына қарай жүйелеп, жалпы тарихи талдау жасалды.

Негізгі бөлім

Күллі әлемде өмір сүріп жатқан қаншама этностар бар. Олардың даму тарихы да әртүрлі. Әсіресе, ұлтты өзгеден ерекшелеп көрсететін ол – мәдениеті. «Әр елдің салты басқа...» дегендей, халықтың мәдениетіне қарап, оның ұлттық болмысын аңғару қиын емес. Тағылымды тарихымен, рухани және материалдық мәдениетімен, асыл құндылықтарымен танылған қазақ халқы өзінің ұлттық болмысын әріден қалыптастырды. Үш мың жылдық дала өркениетінің өзегі болған халқымыз Алтайдан Дунайға дейінгі дала мәдениеті мен өркениетінің кең қанат жаюына өз үлесін қосқаны тарихтан белгілі. Ата-бабамыздан мұра болып қалған мол мәдениетімізді қазіргі жаһандану заманында жоғалтып алмау – басты парызымыз. Кешегі тоталитарлық кезеңде халқымыздың бет-бейнесін көрсететін айнасына айналған ұлтымыздың төл мәдениеті жойылып кете жаздады. Үндістан ұлт-азаттық қозғалысының жетекшісі Махатма Гандидің «Ұлт мәдениеті өз халқының жүрегі мен рухында» деген жалынды сөзінде айтылғандай, қазақ өзінің батыр жүректі, қайсар рухты қасиетінің арқасында талай дүрбелеңді бастан өткізіп, қаншама қиындық пен қысым көрсе де өз мәдениетін сақтап қалды.

Дәстүрсіз халық жоқ. Ол тарихи негізде қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа берілетін әдет-ғұрып, жалпыға бірдей тәртіп, әдеп-инабат нормасы болып табылады. Дәстүр өзінің негізі мен қалыптасуы, өмір сүруі жағынан барынша ұлттық сипатта болады, әрбір халық жалпы адамзат мәдениетіне сонысымен үлес қосады (Асыллов, Нұсқабайұлы, 1998: 21).

Бүгінде тәуелсіз ел атанып, қыран

қанатымызды кеңге жайып, өркендеген елдердің қатарынан көрініп, әлем таныған тарихы, мәдениеті, әдебиеті бар мемлекетке айналдық. Қазақстан тәуелсіздік алған тұста алдымен дүниежүзіндегі алпауыт, өркениетті елдермен бейбіт қарым-қатынас орнатып, тәжірибе алмасып, көптеген мемлекеттік ұйымдарға мүше бола алды.

Соның бірі – ЮНЕСКО Халықаралық ұйымы. Бұл ұйымға Қазақстан 1992 жылдың 22 мамырында ТМД елдерінің арасынан алғаш болып мүшелікке енді. Кейін 1994 жылы Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенцияға қосылды. ЮНЕСКО негізгі мақсаты – бейбітшілік пен қауіпсіздікті елдердің білім, ғылым және мәдениет салаларындағы ынтымақтастығын БҰҰ Қаулысында айтылғандай жалпыға бірдей құрметпен қарап, әділеттілік пен заңдардың орындалуын, адам құқығы, әрі негізгі бостандықтар негізінде барлық елге, түрі-түсіне, жынысына, тілі мен дініне қарамастан қамтамасыз ету арқылы нығайту (ЮНЕСКО, URL). Халықаралық тарихи-мәдени мұралар реестрі қатарына Қазақстанның әр аймағында сақталған тарихи ескерткіштер енгізілді. Мәселен, киелі Түркістан жеріндегі Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Таңбалы археологиялық ландшафындағы тасқа, жартасқа салынған бейнелер (петроглифтер), «Ұлы Жібек жолының» маңызды ортағасырлық Қойлық, Қарамерген, Талғар, Ақтөбе, Ақыртас, Құлан, Қостөбе, Өрнек қалалары мен Қорғалжын және Наурызым қорықтары ұйымның мұралар тізіміне енді.

Қазақтың мәдениетін әлем танитын күнге жеттік. Ата-бабаларымыздың осынша мәдени мұрамызды ұрпаққа аманат етіп қалдыруы бізге берілген мол

казына. Бүгінде асыл дүниелерімізді жоғалтпай, заманкөшіне ілескен уақытта қайта жаңғыртып, қадір-қасиетін сақтай алу – біздердің басты парызымыз. Бұл туралы Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың ұлттық мәдениетімізді дамытудың маңыздылығына тоқталған бір сұхбатында «Ұлттық мәдениет дегеніміз бұл – мағынасы терең, көпқырлы ұғым. Халқымыздың төл мәдениеті салт-дәстүрден, әдет-ғұрыптан бастау алады. Ұлттық киімнің өзі – ұлт мәдениетінің жарқын көрінісі. Сондықтан ұлқыздарымыз ұлттық киімді Наурыз мейрамында, басқа мерекелерде жиі киіп жүрсе, керемет болар еді. Тек мерекеде емес, ұдайы киіп жүрсе де, жарасымды болатыны сөзсіз. Жалпы, ұлт мәдениеті – халық өмірінің айнасы, оның болмысы. Еліміздің рухани дамуы ұлттық рухқа тікелей байланысты» деп айтқаны бар.

Мыңжылдық қазақ мәдениеті жас елдің тәуелсіздігінің сенімді тірегіне айналды. Мемлекеттің мәдени саясаты қазақ халқының аса бай мұрасын іздеумен қоса, оның дәстүрлері мен ғұрыптарын жандандыруды да қамтыды – олар елдің күнделікті өмірін рухани тұрғыда байытып, біздің өткенімізді қазіргі кезеңмен және болашақпен жалғауға тиісті еді (Назарбаев, 2017: 84).

Қазақтың мол материалдық мұрасымен бірге халықтың мәдени құндылықтарын айшықтайтын материалдық емес мұраны атап өтуге болады. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту жөніндегі тұжырымдамасында көрсеткендей: «... Қазақстан Республикасы халқының материалдық емес мәдени мұрасы ұлттық мәдениеттің аса маңызды құрамдас бөлігі, ұрпақтардың рухани байланысын нығайтатын ұлттық сана-

сезімнің негізі бола отырып, Қазақстан мәдениетін қалыптастыруда басты рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 21 желтоқсандағы Заңымен ратификацияланған 2003 жылғы 17 қазандағы «Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы» Халықаралық конвенцияға (бұдан әрі – Конвенция) Қазақстан Республикасының қосылуы Қазақстан халқының материалдық емес мәдени құндылықтарын қорғау, танымал ету және дамыту жөніндегі қызметтің тиімділігі үшін негіз болады».

Конвенцияда материалдық емес мәдени мұралардың 5 саласы көрсетілген:

Бірінші саласы, материалдық емес мәдени мұраның тасымалдағышы ретінде тілді қоса алғанда, ауызша айту дәстүрлері мен айтылу нысандары;

Екінші саласы, орындаушылық өнерлер;

Үшінші саласы, әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, мейрамдар;

Төртінші саласы, табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар;

Бесінші саласы, дәстүрлі кәсіптермен байланысты білімдер және дағдылар.

ЮНЕСКО ұйымы тарапынан бекітіліп, адамзат үшін ерекше мәдени, тарихи немесе экологиялық маңызы бар деп танылатын табиғи және адам қолымен жасалған дүниелер әлемдік мұра атауына ие болды.

2003 жылы 17 қазанда Париж қаласында қабылданған «Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы» конвенцияға сәйкес 2013 жылы ҚР материалдық емес мәдени мұрасының Ұлттық тізімі бекітілген болатын. 47 тізімнен тұратын материалдық емес мәдени мұралардың ішінен бүгінде 13 элементі ЮНЕСКО-ның Ұлттық комиссиясы шешімімен әлемдік

мәдени мұралардың қатарына енгізді. Қазақтың дәстүрлі мәдениетінен дерек беретін соларға аз-кем тоқталып, сипаттау келешек ұрпақтың дәстүрімізді құрметтеуі үшін өте маңызды.

Киіз үй – ежелгі көшпелі өмірге бейімделген, көшіп-қонуға ыңғайлы, ерте заманнан келе жатқан жылжымалы тұрғын үйдің бір түрі. Бұл жартылай отырықшы, жартылай көшпелі халықтардың арасында кеңінен тараған және бүгінге дейін өзінің көне формасын сақтап қалған бірден-бір мүлік. Киіз үй – қазақтың байырғы баспанасы.

XVIII-XIX ғғ. тарихшы-саяхатшы ғалымдар И.П. Фальк, Ш. Уәлиханов, Б.А. Куфтин және т.б. киіз үй мәселесіне соқпай кетпеген. Олар көшпелі халық өмірінде киіз үйдің қандай рөл атқарғандығы, оның құрылысы, тігілу, жиналу тәртібі, қандай жерлерге орнатылғандығы, ішкі жиһаздары туралы аса құнды мағлұматтар береді. Академик Ә. Марғұлан еңбегінде киіз үйлердің екі, үш қанаттан бастап, он екі, он сегіз, отыз қанатқа дейін жететін үлкен түрлері болғандығы айтылады. Бұрынғы хан-сұлтандар мен атақты байлардың үйлері 8 қанаттан 30 қанатқа дейін баратын үлкен және өте бай жиһазды, әшекейлі, салтанатты болып келген. Бұларды ақ ала орда, ақ орда, алтын орда деп атаған (Қолөнер үлгілері, 2005: 8).

Киіз үйдің негізгі жабдықтарын есік, босаға, табалдырық, иткірмес, маңдайша, топса, кереге, уық, шаңырақ, жақтау ағаш, сықырлауық, күлдіреуіш құрайды.

Қазақтың киіз үйі ЮНЕСКО-ның тарапынан Адамзаттың рухани мұрасының көрнекті тізіміне енгізілді (Париж қаласы, Франция, 24 - 28.11.2014).

Қазақтың дәстүрлі домбыра күй өнері – Адамзаттың материалдық емес

құндылықтар тізіміне домбырамен тартылған күйлер қосылды. Домбыра – шанағында күмбір сазды күйлерін құндақтап, ұлтымыздың өткенін, бүгінін, мінезі мен сезімін, болашағын бір күре тамырдай қос ішегіне шежірелеп арқалаған киелі аспап. Археологиялық деректерге сүйенсек, көне домбыра ежелгі түркі дәуірінде пайда болған. Алғаш домбыраның шыққан жері түркі халықтарының алтын бесігі Алтай тауы болып саналады. Домбыра құрылысы бойынша бірнеше бөліктерден тұрады: басы, құлақтары, пернелер, мойын, ішек, шанақ, қақпақ және ілгек. Дәстүрлі қазақ музыкасында домбыра күйлері кең таралған. Қазақтың домбыра күйлері орындаушылық ерекшеліктеріне, күүдің құрылымына байланысты төкпе және шертпе деп бөлінеді.

Ұлттық өнеріміздің қайта жаңғырып, жаңаруының нәтижесінде қазақтың қасиетті қара домбырасы мен ұлттық сазды күй мұрасы 2014 жылғы 26 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, Ғылым және Мәдениет жөніндегі ұйымының шешімімен (ЮНЕСКО) жалпыадамзаттық бейматериалдық құндылықтар палатасының алтын қорына енді (Париж қаласы, Франция, 24 - 28.11.2014). Осылайша теңдесі жоқ қазақтың қара домбырасы мен оның күйлері – адамзаттық рухани асыл мұра ретінде танылып, әлемдік деңгейде аталып өтілді (Сахарбаева, 2021: 3).

Елімізде ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың шешімімен 2018 жылы шілде айының бірінші жексенбісін мерекелік «Домбыра күні» деп жариялаған еді. Содан бері жылда дәстүрлі түрде домбыра күні аталып, елімізде кең көлемде өткізіліп келеді.

Айтыс – Қазақ ауыз әдебиетінде ежелден қалыптасқан поэзиялық жанр, көпшілік қауым алдында қолма-қол

суырып салып айтылатын сөз сайысы, жыр жарысы. Ұшқыр теңеуге, оқыс эпитетке, ой мен жыр сайысынан ширыққан драматизмге толы айтыс үгілері қазақ поэзиясының асыл қазыналарының бірі болып табылады (Екімыңжылдық, 2000: 105). Халық ауыз әдебиетінде айтыс өнерінің бірнеше түрлері бар: бәдік айтыс, жар-жар айтыс, жануар мен адамның айтысы, өлі мен тірінің айтысы, жұмбақ айтыс, салт айтысы: 1) қыз бен жігіт айтысы; 2) ақындар айтысы және т.б. Қазақтың айтыс тарихынан ел арасында белгілі «Біржан мен Сара айтысы», «Сүйінбай мен Тезектің айтысы», «Шөже мен Балтаның айтысы», «Сүйінбай мен Қатағанның айтысы» және т.б. Айтыс өнері ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне енгізілді (Намибия, 24 - 28.11.2015).

Наурыз – парсы тілінен аударғанда «жаңа күн» деген мағынаны білдіреді. Табиғаттың түрленіп, тіршілік атаулының жаңаратын мезгілі. Наурыз – көне мейрам. Белгілі тарихшы, этнограф Жамбыл Артықбаев «Наурыз мейрамы Еуразия даласында екі-үш мың жыл емес, он екі-он үш мың жыл бұрын тойлана бастады» деген пікір білдіреді. Ұлыстың ұлы күні Орта Азия халықтарының Жаңа жылы саналады. Қазақ халқы Наурыз мерекесін күн мен түннің теңесетін, жаңа күннің бастауы деп тойлаған.

Наурыз қазақ жерінде ертеден бері тойланып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан дәстүрлі мейрам. Кеңес үкіметі бұл мерекені «діни мейрам» деп танып, 1926 жылы ресми түрде тойлауға тыйым салды. Мағжан Жұмабаев «Қазақтың наурызы – дін мейрамы емес, тұрмыс мейрамы, шаруашылық мейрамы» деп сипаттаған. Тек араға 62 жыл салып ұмыт бола

бастаған Наурыз мейрамы қазақ жеріне 1988 жылы қайта оралып, тойлана бастады (Қазақ халқының, 2005: 21).

Тәуелсіздік алғаннан кейін ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен 1991 жылдың 15 наурызында «Наурыз мейрамы – халықтық көктем мерекесі» деген ресми атауын алады. Ұлыстың ұлы күні Наурыз көже дайындалады. Халықтық дәстүр бойынша оған бидай, тары, сүр ет, бұршақ, сүт, су, тұз сияқты кем дегенде жеті түрлі азықтық заттар қосылады. Наурыз мейрамында алтыбақан басында ән айтылып, күй тартылады. Дәстүрлі ұлттық ойындар – көкпар, аударыспақ, күрес, қыз қуу, теңге ілу т.б. ойналады.

Наурыз мейрамы БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарымен 2010 жылы Халықаралық мейрам мәртебесіне ие болды. 2016 жылы ЮНЕСКО 12 ел – Ауғанстан, Әзербайжан, Үндістан, Иран, Ирак, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Пәкістан, Тәжікстан, Түрікменстан және Түркия атынан Наурызды адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне енгізді (Аддис-Абеба қаласы, Эфиопия, 28.11 – 02.12.2016).

Құсбегілік (бүркіт, сұңқар т.б.) – ертеден келе жатқан қазақтың саятшылық өнерінің бір қыры. Құсбегілік өнерді алғаш зерттеген академик Әлкей Марғұлан «Қазақстанның көптеген ежелгі мәдени ескерткіштерінің ішінде кейінгі кезде назарға көп ілінбей жүрген біреуі бар. Ол – саятшылық өнері. Оның тарихи ескерткіш екеніне ешқандай күмән жоқ», – деп жоғары баға берген. Қазақ халқы ертеден қыран тұқымдастарды (бүркіт, түйғын, қаршыға, сұңқар, лашын т.б.) аңға пайдаланған. Құсбегі – қырандарды түрге, топқа, текке айыра білетін, оларды өз ішінен жікке, туыстыққа, ұрпаққа бөле білетін адам. Бүркітші – бүркітті

ұстай, баға білетін, оны аттылы-жаяу алып, аңға сала білетін, аң мен құстан орташа сауаты бар адам (Сәдуақасұлы, 1998: 71). Құсбегілік – қазақтың тектілігін, жігіттерінің серілігін, жүректілігін көрсететін өнер. Ата кәсібіміз бен салт-дәстүрімізді ұрпақтан-ұрпаққа жалғайтын халқымыздың төл өнерін ЮНЕСКО ұйымы адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне енгізген (Аддис-Абеба қаласы, Эфиопия, 28.11 – 02.12.2016).

Қазақ күресі – қазақтың ұлттық күресі. Сан ғасырлар бойы беделі аспаса, тұғырдан түспеген осынау ұлттық өнеріміздің бір түрі – қазақ күресі кеңес заманында да жойылып кеткен жоқ. Қазақ күресі өзгеше бір жаңа серпінмен дамып, халықтық өнерге айналды. Қазақ күресінің бір ерекшелігі – тік қалыпта аяқпен қимыл жасай жүріп, қос қолды қарсыласының белінен немесе арнайы жасалған белбеуден, киімнен ұстап жығуға әрекеттер жасалады. Техникалық жағынан қазақ күресінің қалыптасқан әрқилы әдіс-айдалары өте көп. Бұл, көбінесе қазіргі еркін және классикалық күреске ұқсас. Аяқтан қаға іліп-шалу, бастан асыра лақтыру, жамбасқа алу, сондай-ақ шалқая бере кеуде арқылы керу, лақтырып жіберу сияқты әдістерін атап өтуге болады (Мұхиддинов, 2012: 16-17).

Қазақ күресінің шоқтығы биік тұлғасы – Қажымұқан. Себебі, Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде көптеген елдердің спорт сахнасында өнер көрсетіп, халықаралық деңгейде өткен сайыстарда күллі қазақ халқының атын әлемге паш еткізген спортшы еді.

Кеңес Одағының чемпиондары Амангелді Абсаттаров пен Әбілсейіт Айхановтың есімдері баршаға таныс. Тәуелсіздік алған жылдары, 1992 жылы өткен I Дүниежүзі қазақтарының құрыл-

тайында алғаш қазақ күресінен Халықаралық күрес федерациясы құрылды. Содан бері, елімізде қазақ күресінен әр жылдары «Түйе палуан», «Алтын белбеу» секілді турнирлер ұйымдастырылып келді. Қазіргі таңда, 2011 жылдан бері ұйымдастырылып келе жатқан «Қазақстан барысы» турнирі қазақ спортының үлкен жетістігі. Әр жылдары бұл турнирдің жеңімпаздары Ұ. Рысқұл, Б. Ыстыбаев, А. Нұғымаров және т.б. болды.

Қазақ күресі 1938 жылдан бері республикалық жарыстар бағдарламасына кіреді. Алдағы уақытта Дүниежүзілік деңгейде өтетін дәстүрлі Олимпиада ойындары бағдарламасына енгізілуі ықтимал. ЮНЕСКО ұйымының шешімімен қазақ күресін Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізді (Аддис-Абеба қаласы, Эфиопия, 28.11 – 02.12.2016).

Жұқа нанды жасау және бөлісу мәдениеті: қатырма, жұпқа, юфқа – көпшілікке «қатырма нан жасау өнері» деген атпен таныс. Материалдық емес мәдени мұра тізіміне кірген бұл элементтің Орталық, Кіші және Алдыңғы Азия халықтары арасында басқа атаулары бар. Мәселен, жұқа нан, шелпек, жұқпа нан, жай нан, қамыр, пәтер, бәтер, бәтер нан, қаттама нан, қатпарлама, құдай нан. Бұл өнердің түрі Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия жерлерінде кездеседі. Қазіргі таңда әр жердің тілдік диалектісіне байланысты көп айтыла бермейді. Жалпылама атауға ие. Тіпті, кең таралған салт-дәстүр түрі болып табылады. Металлдан жасалған қалыпқа немесе қазанға салып пеште пісірілген нан мерекелік кештер мен діни жөн-жоралғыларда, туған күндерде, үйлену тойларда, сондай-ақ жерлеу рәсімдерінде дастарқанға қойылады.

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, ғалым-этнограф Өзбекәлі Жәнібековтің еңбегінде мынадай мәліметтер кездеседі: «...Қазақ дастарқанында ұннан жасалатын қатырма, шылпын, нан салма, күлшетай сияқты тағамдар, таба нан, қазанжаппа, шелпек, бауырсақ, күлше немесе тандыр нан /оңтүстікте/ секілді нан түрлері болған» (Жәнібеков, 2011: 58).

Қатырма нан әзірлеу дәстүрі 2016 жылы ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативті тізіміне енді (Аддис-Абеба қаласы, Эфиопия, 28.11 – 02.12.2016).

Асық ойыны – тарихи көшпенді ғұмыр кешкен халқымыздың еңбек амалынан туындаған ойын түрі, әсіресе ойын баланың ой-өрісін кеңейтіп, ақыл-парасатын жетілдіретін ерекшелікке ие. Асық ойыны тек балалар ойнайтын ойын ғана емес, ересек азаматтар да қызығып ойнайтын ойын. Асық ойынында көлемі жағынан тайынша, марал, бұғы, құлжалардың асығын «сақа», сиырдың асығын «кінтай», ешкі мен тауешкінің асығын «шөкмәйт», еліктің асығын «жемiк» деп, ал сыртқы тұлғасы мен тұрысына қарай, жұмыр жағы түссе (үсті) «бүк», шұңғыр жағы үстіне қарай түссе «шік», қырынан жайпақ жағы түссе «тәйкі», иректі жағы түссе «алшы», жілікпен тұтасқан аша жағы үстіне қарап түссе «шомпы», жіліншікпен тұсалған жұмыр жағы қарап түссе «омпы» (тоңқы) деп атаған. Асық ойындарының түрлері өте көп. Мәселен, «Омпы», «Хан», «Қызыл асық», «Үшке шықтым», «Үш табан», «Бүкшік», «Қақпақыл», «Сасыр», «Алшы», «Көтеріспек», «Жемекiл» ойындары секiлдi. Асық ойыны асықты молынан ұтып алуы арқылы әрбір бала, яғни асық ойнаған азаматтар өз бәсекелесiнiң алды болуы үшін сығалау, еңкею, қайырылып ату, иiрiп ату, шертiп ату, т.б. әдiстерiн

қолданады, сол арқылы баланы сезгiш, зерек болуға тәрбиелейдi (Жұмабайұлы, 2020: 163).

2017 жылы Оңтүстік Кореяның Чеджу қаласында ЮНЕСКО-ның шешiмiмен «Қазақ дәстүрлi асық ойыны» материалдық емес мәдени мұра тізіміне енгізілді (Чеджу қаласы, Оңтүстік Корея, 04 - 09.12.2017).

Қорқыт ата мұрасы: эпикалық мәдениет және музыка – «Қобыз атасы» Қорқыт халық арасында композитор, жыршы, ақын, музыкант, бақсылардың қамқоршысы ретінде танылған. Қорқыттың дүниеге келген уақыты туралы түрлі дерек бар. Кейбір деректерде, мәселен, Ә. Қоңыратбаевтың зерттеулерінде Қорқыт ата 11 ғасырдың басында дүниеден өткен делінсе, Ә. Марғұланның еңбектерінде ол 7 - 8 ғасыр аралығында өмір сүрді деген пікір айтылады. Алайда зерттеулердің көпшілігі Қорқыт ата Сырдария бойында өмір сүрген оғыз-қыпшақ тайпалық бірлестігінде 10 ғасырдың басында дүниеге келген деген тұжырымға саяды (Қорқыт ата өмірбаяны, 2019: URL).

Қорқыт ата жырлары Сыр бойы оғыз-қыпшақтарының айтуымен VIII-X ғасырларда-ақ ауызша таралған. Кейінірек хатқа түскен «Қорқыт ата кітабының» 12 жырдан тұратын нұсқасы 1815 жылы Дрезден кітапханасынан табылған. Қорқыт айтқан нақыл сөздер қазақ мақал-мәтелдерінде, жекелеген жырларының тіркестері кейінгі қазақ жырауларының толғауларында сол қалпында сақталған. Сондай-ақ көптеген оқиғалары, айтылған кейіпкерлері қазақ жыр, ертегілерінде кездеседі. Қорқыт ата халқымыздың жыраулық, бақсылық, күй өнерінің атасы болып есептеледі (Екімыңжылдық, 2000: 34). Қасиетті қобыз аспабында жер бетінде тұңғыш болып күй тартқан Қорқыт

атаның «Қорқыт», «Башпай», «Тарғыл ана», «Ұшардың ұлуы», «Желмая» және «Елім-ай» күйлері бүгінде баршаға танымал.

Қорқыт ата мұрасы ЮНЕСКО ұйымының шешімімен Адамзаттың рухани мұрасының көрнекті тізіміне енгізілді (Порт-Луи қаласы, Маврикий, 26.11 - 01.12.2018).

Қазақ жылқы өсірушілерінің көктемгі мерекелік салт-дәстүрлері: бие байлау, айғыр қосу, қымызмұрындық. Бұл мерекелік ғұрыптар ерте кездерде қазақ даласы көшпенділерінде сол жердің табиғи, тарихи-географиялық, мәдени-шаруашылық ерекшеліктеріне сай қалыптасқан. Аталған мерзімдік салт-дәстүр жоралғылары Қазақстанда тек Терісаққан ауылында сақталғаны айтылады.

Қымызмұрындық – бие байлап, алғашқы қымыз ішу тойы. Құлын байлап, бие сауылып, оның сүті қорланып ашытылған соң екі-үш күн бойы жиналған қымызға ақсақалдар мен көрші-көлемдер «қымызмұрындыққа» шақырылған. Яғни алғашқы қымыз адамдарға салтанатпен ұсынылып, «көпке бұйырсын» деген тілекпен беріледі. Ақсақалдар үй иесіне алғыс айтып, батасын береді. Халықтың бұл дәстүрі де қонақжайлықты, жомарттық пен мәрттікті, бірлікті меңзейді.

Бие байлау – бие сауып, қымыз ашыту. Дәстүрлі ортаның бие байлап, қымыз сауу маусымында атқарылар еңбекке қатысты дәстүрінің ішіндегі салтанатты салтының осы бірі – бие байлау. Ел жайлауға шыққан кезде сауылатын биелерді бөле бастайды. Алдымен желі тарту үшін қазықтар қағылады, бірінші қазықты жылда арнайы қазық қағып жүрген тоқпақтың сабына ақ мата байлап, үлкен ақсақалдардың бірі қағу ишарасын жасайды. Желі тартқанда әрбір

бес құлынның ортасына бір қазық қағылады. Желі маңы биебау деп аталады. Әйелдер сабалар мен көнектерді әбден жуып, желінің басына кептіреді. Малым құт әкелсін деген ниетпен биебаудың үш қазығының, желі арқанның басына, айғырдың жалына, биенің сауырына сары май жағады.

Одан кейін шу асау құлындарды шалма, құрықтың көмегімен ноқталап желіге байлайды. Алғаш байланған құлындардың мойны созылып қалмас үшін үйренгенше үнемі бақылауда ұстайды. Құлындарды желіге байлаған соң, биебаудың шайын дайындайды. Желінің басына шай жасалып, жиналған жұрт құрт, ірімшік, тоқаш, тамағымен келеді. Мұны «шашу шай» дейді. Желі басында жайылған дастарқанға үлкен-кіші, бала-шағалардың барлығы келеді. «Байлар көбейсін» деген игі ниетпен бата-тілектер айтылады.

Айғыр қосу – жылқының құтпанын аталық ретінде таңдауға байланысты жасалатын рәсім. «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» атты энциклопедиясындағы мәлімет бойынша, айғыр қосуға таңдалған құлынды жас кезінен таңдап, оның жалы, шоқтығы, құйрығына қол тигізбейді, яғни оны күзеп, кеспейді. Қол тигізсе киесі басылады, жал- құйрығын күзеп тастаса сұсы қайтады-мыс (Култаев, 2018: URL).

Қазақ жылқысына қатысты мерекелік салт-дәстүр ретінде ЮНЕСКО ұйымы шешімімен Адамзаттың рухани мұрасының көрнекті тізіміне енгізілді (Порт-Луи қаласы, Маврикий, 26.11 - 01.12.2018).

Ортеке – қазақтың дәстүрлі орындаушылық өнері: би, қуыршақ, музыка үштігінен тұратын «Ортеке» – бір жіппен байланған тауешкі мүсіншесін ырғаққа бейімдеген өнер. Қазіргі уақыт-

та түркілердің бұл ежелгі өнері қуыршақ-музыкалық мәртебеге ие. Өйткені мұнда көркем шығармашылықтың бірнеше түрінің синтезі көрініс тапқан. Олар: сәндік-қолданбалы өнер, музыка, би, қуыршақ жүргізу. «Ортеке» жай ғана билеп қоймайды, көрермендердің көз алдына тұтас бір оқиғаны өрбітеді (Базар, 2022: 1, 8).

Рабат қаласында 2022 жылдың 28 қарашасы мен 3 желтоқсан аралығында өткен ЮНЕСКО-ның Материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне қазақ мәдениеті үшін «Ортеке» биінің енуімен тарихта қалды (Рабат қаласы, Марокко, 28.11 – 03.12.2022).

Тоғызқұмалақ – халқымыздың зейін-зерде сынау ойыны. Ол ежелгі түркілер қасиетті санаған тоғыз санына негізделген. Тоғызқұмалақты кезінде қойшылар көп ойнайтын болған. Ойынды кейде «қойшылар алгебрасы» деп те атаған. Бұл ойында бір жағында тоғыз, екінші жағында он сегіз ұя болып, әр ұяға тоғыз құмалақ түседі. Ал екі басында әзірленген екі шұңқыр «отау» делінеді. Мұнда құмалақтың сөзсіз сексен бір болуы шарт емес. Кейде бір жағынан бес, жеті шұңқыр қазып та ойнай береді. Қалайда шұңқыр тақ болуы керек. Ойынды бастағанда жеребе арқылы кезек алған адам солдан оңға қарай жүреді. Жүргенде өзінің құмалақ алған ұяшығына құмалақ тастап, басқа ұяшықтарға бірден тастап отырады. Қарсы жақтың ұясына жұп болса, сол ұя босатылуы керек, яғни құмалақты жүруші жақтың үлкен отауына жинап, ұяшыққа толтырады. Жүрісте арадағы босаған шұңқырды «майжалақ» деп бір рет қолдың үстімен жалатып өтуді ұмытпау керек. Ұмытылса, «үйін ұмытқан қаңғыбас» болады. Егер жүрушінің соңғы құмалағы өз ұясына түссе, ол алынбайды. Келесі жүріске мүмкіндік алған қарсы жақтың

мақсаты қарсы жағының тақ санды құмалағына өзінің соңғы тасын салып, ондағы құмалақты жұптастыру арқылы өз отауына түсіруді мақсат етеді. Мұнда тоғыз құмалақтың әрқайсысына ат берілетін болады. Қалайда қарсы жақтың үлкен отауы құр қалса, «қазаны қаңыраған», «қатыны өлгені» болғаны (Жұмабайұлы, 2020: 85-86).

Тоғызқұмалақ ойыны ЮНЕСКО ұйымының тарапынан қолдауға ие болып, 2020 жылы Материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізілді (Париж қаласы, Франция, 17.12.2020).

Қожанасырдың әзіл әңгімелері – Қожанасыр немесе Қожа Насреддин – Шығыс фольклорының кейіпкері, қысқа әзіл-сықақ және сатиралық миниатюралар мен әзіл әңгімелердің, кейде тұрмыстық ертегілердің кейіпкері. Ол зұлымдарды, сараңдарды, арсыздар мен екіжүзділерді мазақ етеді. Бұл элементті адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркия, Түрікменстан, Өзбекстан бірлесіп енгізді (Базар, 2022: 1, 8).

Қожанасыр жайлы әзіл әңгімелер Орталық, Кіші және Алдыңғы Азия, Араб елдері, Грекия, Румыния, Сербия, Еділ бойы, Кавказ халықтарының фольклорында кездеседі. Әр жерде Қожанасыр есімі әрқалай Қожанасыр Молла Насреддин, Қожа Насреддин, Насреддин Әпенді деп аталады.

2022 жылы ЮНЕСКО-ның шешімімен «Қожанасырдың әзіл әңгімелері» Материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізілді (Рабат қаласы, Марокко, 28.11 – 03.12.2022).

Мақалада қарастырылған ұлттық құндылықтар халықаралық деңгейде

қамқорлыққа алынып, бүгінде қазақтың мәдениетіне қатысты 13 элемент адамзат мұрасы ретінде ЮНЕСКО тізімінде тұр. Еліміздің мәдени өмірінде айшықты орын алатын ұлттық құндылықтарымыз әлі де жетерлік. Алдағы жылдары Қазақстан жоғарыда көрсетілген 45 тізімнен тұратын ұлттық құндылықтарымыз «Қобызда орындау өнері», «Қазақтың дәстүрлі ән өнері», «Батырлар жыры», «Қыз Жібек», «Қазақтың зергерлік өнері», «Көкпар», «Киіз басу», «Бесікті жасау және пайдалану дәстүрі», «Қымызды дайындау дәстүрі», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Жетігенді жасау және ойнау өнері», «Сыбызғыда орындау өнері», «Шаңқобызда орындау өнері», «Қара жорға биі», «Терме», «Көмей», «Қазақтың дәстүрлі кілем тоқу өнері», «Шұбатты дайындау дәстүрі», «Қара өлең», «Бақсы сарыны», «Кесте», «Текемет жасау дәстүрі», «Тері өңдеу дәстүрі»,

«Ер-тұрман жасау», «Қазақ ұлттық тағамдары», «Шілдеhana», «Беташар», «Жоқтау», «Сайыс», «Шешендік сөздер», «Қазақтың ұлттық киімдері», «Қазақтың жылнамасы», «Көрұғлы эпосы», «Дәстүрлі балалар және жасөспірімдер ойындары» секілді ұсынылған өтінімдерді енгізуді жоспарлап отыр.

Қорытынды

Бүгінгі мақаламызға арқау болған ұлттық құндылықтарымыз – ұлттық болмысымызды қалыптастырудың қуаты тетігі. Біз қазақ халқын әлем таныған ұлт ретінде көрсеткіміз келсе, жоғарыда атаған мәдени мұраларымызға деген құрметімізді жоғалтпауымыз керек. Өйткені, қазақ халқының ғасырдан-ғасырға ұштасқан тарихи мұрасын сақтау, өткені мен бүгінін жақындастырып, байластыратын құнды жәдігерлерді қорғау – бүгінгі біздің басты міндетіміз.

Әдебиеттер:

1. Асыллов Ұ., Нұсқабайұлы Ж. Әдеп: инабаттылық дәрістері. Оқу құралы. – Алматы: Рауан, 1998. – 272 б.
2. Базар Ж. «Ортеке» мен Қожанасыр әзілдері ЮНЕСКО тізіміне енді //Егемен Қазақстан. - 2022. - 5 желтоқсан (№ 232).
3. Екімыңжылдық дала жыры /Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2000. – 752 б.
4. Жәнібеков Ө. Таңдамалы шығармалар жинағы. – Алматы: Қаз-ақпарат, 2011. 1-кітап. – 320 б.
5. Жұмабайұлы Б. «Қазақ балаларының байырғы ойындары». – Алматы: «Абзал-Ай», 2020. – 256 б.
6. Култаев А. Адамзаттың мәдени мұралары тізіміне енген қазақстандық 10 жәдігер [Электронды ресурс]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/adamzattyin-madeni-muralaryi-tzmne-engen-kazakstandyik-10-359411/
7. Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 1 т. Құраст.: С. Әжіғали. – Алматы: «Арыс», 2005. – 328 б.
8. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б. Аяған. – Алматы, 2003. – 720 б.
9. Қолөнер үлгілері (тұрмыстық-этнографиялық заттар). Казахское прикладное искусство. – Астана: Елорда, 2005. – 20 б.
10. Қорқыт ата өмірбаяны [Электронды ресурс]. URL: <https://www.oinet.kz/e/action/ShowInfo.php?classid=38&id=7009> (Қаралған күні: 17.08.2023)

11. ҚР материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту жөніндегі тұжырымдама, 2013 ж.
12. Марғұлан Ә.Х. Шығармалары. – Алматы: Алатау, 2007. – II т., - 432 б.
13. Мұхиддинов Е. Қазақ күресі. Алматы: Мектеп, 2012. – 192 б.
14. Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана, 2017. – 508 б.
15. Сахарбаева К. Дәстүр-күй, дәстүр-даму / К. Сахарбаева. – Алматы: «Қазақ кітабы», 2021. – 344 б.
16. Сәдуақасұлы Ә. Ат баптау, құс салу, ит жүгірту. – Алматы: Шартарап, 1998. – 128 б.
17. ЮНЕСКО. Уикипедия - ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет [Электронды ресурс]. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E> (Қаралған күні: 14.08.2023)

References

1. Asylov U., Nusqabaiuly J. Adep: inabattylyq daristeri [Ethics: lectures on ethics]. Oqu quraly. – Almaty: Rauan, 1998. – 272 b.
2. Bazar J. «Orteke» men Qojanasyr azilderi YUNESKO tizimine endi [The Orteke dance and the jokes of Kozhanasyr were included in the UNESCO list] //Egemen Qazaqstan. - 2022. - 5 jeltoqsan (№ 232).
3. Ekimynjyldyq dala jyry [A two - thousand - year - old steppe song] /Bas redaktor A. Nysanbaev. – Almaty: Qazaq entsiklopediyasy, 2000. – 752 b.
4. Janibekov U. Tandamaly shygarmalar jinagy [Collection of selected works]. – Almaty: Qaz-aqparat, 2011. 1-kitap. – 320 b.
5. Jumabaiuly B. «Qazaq balalarynyn baiyrgy ойындары» [Games of Kazakh children]. – Almaty: «Abzal-Ai», 2020. – 256 b.
6. Kultaev A. Adamzattyn madeni muralary tizimine engen qazaqstandyq 10 jadiger [10 Kazakhstani exhibits included in the list of cultural heritage of mankind] [elektronды resurs]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/adamzattyn-madeni-muralaryi-tzmne-engen-kazakstandyik-10-359411/
7. Qazaq halqynyn dasturleri men adet-guryptary [Traditions and customs of the Kazakh people]. 1 t. Qurast.: S.Ajigali. – Almaty: «Arys», 2005. – 328 b.
8. Qazaqstan. Ulttyq entsiklopediya / Bas red. B.Aiagan. – Almaty, 2003. – 720 b.
9. Qoloner ulgileri (turmystyq-etnografiyalyq zattar) [Samples of handicrafts (household and ethnographic items)]. Kazahskoe prikladnoe iskusstvo. – Astana: Elorda, 2005. – 20 b.
10. Qorqyt ata omirbaiany [Biography of Korkyt ata] [elektronды resurs]. URL: <https://www.oinet.kz/e/action/ShowInfo.php?classid=38&id=7009> (Qaralğan kuni: 17.08.2023)
11. QR materialdyq emes madeni murany qorgau jane damytu jonindegi tuyrymdama [Concept for the protection and development of the intangible cultural heritage of the Republic of Kazakhstan], 2013 j.
12. Margulan A.H. Shygarmalary [Essays]. – Almaty: Alatau, 2007. – II т., - 432 б.
13. Muhiddinov E. Qazaq kuresi [Kazakh wrestling]. Almaty: Mektep, 2012. – 192 б.

14. Nazarbaev N.A. Tauelsizdik dauiri [The Era of Independence]. – Astana, 2017. – 508 b.
15. Saharbaeva K. Dastur-kui, dastur-damu [Tradition-kui, tradition-development] / K. Saharbaeva. – Almaty: «Qazaq kitaby», 2021. – 344 b.
16. Saduaqasuly A. At baptau, qus salu, it jugirtu. – Almaty: Shartarap, 1998. – 128 b.
17. YUNESKO. Uikipediya - ashyq entsiklopediyasynan alyngan malimet [elektrondy resurs]. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E> (Qaralghan kuni: 14.08.2023)

Елкей Н.Н.¹

¹Национальный музей Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
¹e-mail: muzlife.nbek@mail.ru

СОХРАНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ – ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. Статья написана о компонентах традиционной казахской культуры. Проведен историко-этнографический анализ и историческое описание национальных ценностей, имеющих значение в нашей истории. Цивилизованность каждого государства можно признать, исходя из его отношения к культурному наследию. Бережное отношение к культурному наследию своей страны и принятие ценных элементов другой культуры – это путь развития человеческой цивилизации. У нас большое культурное наследие, отражающее казахскую культуру. Это наши национальные ценности, традиции, обычаи и культурное наследие, язык, национальные ремесла и национальная одежда, национальная кухня, национальные игры. Рассмотрены элементы, связанные с нашими национальными традициями и обычаями, внесенными в выдающийся список духовного наследия ЮНЕСКО. Были представлены историко-этнографические сведения о празднике Наурыз, охоте с ловчими птицами, айтысе, юрте, казахском домбровом кюе, наследии Коркыт ата, казахской национальной борьбе, ортеке, игре в тогызкумалак и асыки, казахской лошади. Кроме того, были рассмотрены труды известных ученых-этнографов, изучающих казахскую культуру.

Ключевые слова: обычаи и традиции, нематериальное культурное наследие, национальная культура, фольклор, этнограф, документ, ценности, цивилизация.

Yelkey N.N.¹

¹National Museum of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
¹e-mail: muzlife.nbek@mail.ru

PRESERVATION OF NATIONAL VALUES IS THE BASIS OF NATIONAL IDENTITY

Abstract. The article is written about the components of traditional Kazakh culture. The historical and ethnographic analysis and historical description of national values that are important in our history are carried out. The civility of each state can be recognized based on its attitude to cultural heritage. Careful attitude to the cultural heritage of your country and acceptance of valuable elements of another culture is the way of development of human civilization. National values, traditions, customs, language, national crafts, clothing, cuisine and national games comprehensively reflect the material and spiritual culture of the Kazakh people. The elements related to our national traditions and customs included in the outstanding list of UNESCO spiritual heritage are considered. Historical and ethnographic information about the Nauryz holiday, falconry, aitys, yurt, Kazakh dombra kui, Korkyt ata heritage, Kazakh national wrestling, orteke, togyzkumalak and asyk games, Kazakh horse were presented.

In addition, the works of famous ethnographers studying Kazakh culture were reviewed.

Keywords: customs and traditions, intangible cultural heritage, national culture, folklore, ethnographer, document, values, civilization.

Автор туралы мәлімет:

Елкей Нұрлыбек Нұрланұлы,

тарих магистрі, Қазақтың дәстүрлі мәдениеті бөлімінің ғылыми қызметкері,
ҚР Ұлттық музейі,

Тәуелсіздік даңғ. 54, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2504-3587>

Сведения об авторе:

Елкей Нұрлыбек Нұрланұлы,

Магистр истории, Научный сотрудник отдела традиционной казахской культуры, Национальный музей РК,

пр. Тауелсиздик 54, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2504-3587>

Information about the authors:

Yelkey Nurlybek Nurlanuly,

Master of History, Researcher of the Department of Traditional Kazakh Culture,
National Museum of the Republic of Kazakhstan,

54 Tauelsizdik Ave., Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2504-3587>